

СПОСАБЫ СТРУКТУРНАЙ АРГАНІЗАЦЫІ ПЕРЫЯДУ Ў ТВОРЧАСЦІ А.А. КУЛЯШОВА

Зварот навуковых даследаванняў да лінгвістыкі звязані тэксту тлумачыцца ў першую чаргу імкненнем успрыняць мову як цэласны сродак камунікацыі. Вывучэнне сінтаксічнай структуры макратэксту і асобных яго элементаў (мікратэкстаў) стварае шырокае поле для мэтанакіраванага адбору выразных маўленчых сродкаў і фігур і іх свядомага выкарыстання ў розных кантэкстах. Адной з такіх стылістычных фігур з’яўляецца перыяд.

У лінгвістычнай літаратуры існуюць розныя падыходы пры тлумачэнні перыяду. Пры шырокім падыходзе пад перыядам разумеюць “усялякае складанае сінтаксічнае цэлае..., г.зн. два ці больш самастойныя сказы, аб’яднаныя тоеснасцю тэмы ў сэнсавыя блокі” [1, с. 223]. Такое разуменне зыходзіць да ламаносаўскага азначэння перыяду і дазваляе атажсамліваць перыяд са звышфразавым адзінствам, мікратэкстам, прازیчнай штрафой. Пры вузкім падыходзе да перыяду адносяць спецыфічна арганізаваную сінтаксічную канструкцыю, характарызуючы яе як “моцна развіты просты сказ ці мнагачленны складаны сказ, які характарызуецца з боку зместу значнай паўнатай і закончанасцю выражэння думкі, адзінствам тэмы, а з боку інтанацыі распадзеннем на дзве часткі: павышэнне і паніжэнне” [2, с. 203]. Такое тлумачэнне дазваляе вывесці перыяд за межы складанага сінтаксічнага цэлага, бо прадугледжвае магчымасць не толькі супадаць са складаным сінтаксічным цэлым, але і адпавядаць простама, моцна развітаму, або складанаму сказу. Стандартная сінтаксічная арганізацыя перыяду ў вузкім яго значэнні арыентуе на 1) дзвюхчасткаваасць арганізацыі; 2) паслядоўнасць павышэння і паніжэння тону; 3) перавагу аб’ёму павышэння над аб’ёмам паніжэння тону; 4) выкарыстанне анафарычнасці або шматзлучнікаваасці (полісіндэтона) ці шматпрыназоўнікаваасці пры арганізацыі павышэння (часта ў спалучэнні з сінтаксічным паралелізмам). Ілюстрацыяй класічнага перыяду ў творчасці А. Куляшова можа быць наступны тэкст:

Так, як птушцы не ўсякай прырода дала / Права зваць сябе велічным імем арла; / Так, як дубу не кожнаму права даём / Называюцца лясное зямлі ўладаром, – // Так не кожнаму лесу асмелюся я / Даць імя незвычайнае, птушцы імя (А. Куляшоў. Маё сэрца ў бары).

Дзве структурныя часткі размешчаны паслядоўна, павышэнне суправаджаецца анафарай і сінтаксічным паралелізмам, а лаканічнае паніжэнне сінтэзуе разнароднасць пададзенай інфармацыі, што ў сукупнасці дазваляе сцвярджаць стандартнасць арганізацыі працытаванага перыяду.

Вузкае азначэнне перыяду, з аднаго боку, дазваляе не толькі дэталёва даследаваць сінтэзаваныя з дзвюх частак, сэнсава завершаныя канструкцыі як адзінкі экспрэсіўнага сінтаксісу, але і вызначыць іх стылістычны статус; з другога боку, не выключае магчымасці трансфармацыі перыяду ў складанае сінтаксічнае цэлае або, наадварот, складанага сінтаксічнага цэлага ў перыяд. Праблемным пры такім падыходзе з'яўляецца ўключэнне ў перыяд канструкцый, якія маюць трохчасткавую (як складанае сінтаксічнае цэлае) або шматступеньчатую арганізацыю; набліжаных да перарывістага маўлення анафарычных і эпіфарычных адзінак; арганізаваных па прынцыпе павышэння голасу адначасткавых кампанентаў або кампанентаў, у якіх выдзяленне другой часткі – паніжэння – суб'ектыўнае; канструкцый без анафары ці полісіндэтонау як паказчыкаў перыядычнага маўлення і інш. Трансфармаваны перыяд у творчасці А. Куляшова займае значна большае месца, чым класічны дзвюхчасткавы. Найбольш тыповым прыкладам трансфармацыі можна назваць пераасэнсаванне паслядоўнасці павышэння і паніжэння перыядычных твораў А. Куляшова:

Спакойнага шчасця / не зычу нікому: // Навошта грымотам / маланка без грому, / Навошта ручай / без пякучае смагі, / Халодная ўвага / не вартая ўвагі, / Жаданні, што прагныя / крылы згарнулі, / Зязюля без лесу / і лес без зязюлі? (А. Куляшоў. Спакойнага шчасця не зычу нікому...).

Аналітычнае афармленне накіравана ў такім выпадку на магчымае супрацоўніцтва з рэцыпіентам: з аднаго боку слушныя перакананні не дазваляюць не пагадзіцца з адрасантам, з другога боку, тэкст нібы адкрыты для чытача, для папаўнення аўтарскіх перакананняў уласнымі думкамі, разважанымі, высновамі.

У лінгвістычнай літаратуры не агаворваецца магчымасць функцыянавання трохчасткавых перыядаў:

Бесядзь я перайшоў. / Просіць сэрца дарог. / Быццам пераступіў я бацькоўскі парог. // Як марак, / што сцяшаецца на параход, / Як пілот, / што сцяшаецца на самалёт, / Як камбайнер, / які выязджае ў палі, / Як салдат, што ў суровы / выходзіць паход, / У змаганне за шчасце і мір на

зямлі... // Як марак, як пілот, / як камбайнер, салдат. / Толькі ўперад і ўперад, / ні кроку назад! (А. Куляшоў. Толькі ўперад).

Працытаваны перыяд нельга ўціснуць у рамкі ярка выражаных дзвюх частак. Тут выразна вылучаюцца тры часткі: кароткае паніжэнне акрэслівае тэму выказвання, задае яму тон; аднак павышэнне не мела б поўнага лагічнага завяршэння, калі б не было трэцяй часткі, што дапаўняе, удакладняе зробленую аўтарам выснову, робіць яе больш важкай. На вылучэнне трох частак указвае змена інтанацыі, структурнай і граматычнай арганізацыі, сэнсавай напоўненасці (змена структурных частак у прыведзеным прыкладзе паказана чаргаваннем падкрэсленага і непадкрэсленага курсіўнага шрыфту).

Структура перыяду прадугледжвае павелічэнне сэнсавай нагрузкі на тэкст (мікратэкст) і адначасова павышэнне напружанасці, звязанай з успрыняццём гэтага тэксту (мікратэксту). Перыяд можа ствараць карціну цэлай эпохі, паказваць самыя розныя, нават кантрастныя з’явы ў асацыяцыйнай сувязі, супрацьпастаўляць пачуцці, адчуванні, уражанні, меркаванні. Сістэматызаваць настолькі разнародны матэрыял даволі складана, таму фарміраванне перыядычнага маўлення можа адбывацца ў некалькі этапаў (ступеняў), прычым такі ступеньчаты пераход ад развіцця адной думкі да іншай можа адбывацца ў любой структурнай частцы перыяду. Прааналізуем наступны прыклад:

1) Тое, што выюць ваўкі ў лесе, / Тое, што хвоя ў вочы лезе, / Тое, што восень звоніць ключамі, // Такое – / бывае часта... // 2) Але не бывае звычайным такое, / Калі пачынаюць шалець коні / І доўга маўчаць на акопах салдаты, / Калі пачынаюць гаварыць гарматы, / Калі пачынаюць сцяваць кулі / Па цэлым Усходнім поўкулі. // Калі – ... / калі – ... / калі – ... // 3) Спрачаюцца імператары і каралі / За ўладу на добрай чужој зямлі, / За нафту ў Персіі, за вольныя воды, / За нечэпаныя ў зямлі пароды, / За ўсё, на што вочы буржуя сквапны, – // За нафту, за вугаль, за вапну... // 4) Тады ім ідзе на карысць выпадак, / Тады пачынае сваю працу асадка, / Тады пачынаюць хлусіць газеты, / Прадажныя вершы пісаць паэты, – // Бо маюць праз гэта газеты грошы, / Бо плячэць паэтам ганарар добры... (А. Куляшоў. Крыўда).

Працытаваныя перыяды, па сутнасці, можна было б аднесці да традыцыйных, калі б успрыняццё павышэння і паніжэння было асобным, успрымалася як цэласнае адзінства. Аднак асэнсаванне зместу адбываецца ступеньчатым шляхам: паніжэнне голасу першага перыяду з’яўляецца адначасова паніжэннем для другога (трохчасткавага) перыяду. Такое афармленне некалькі набліжае перыяды да перарывістага маўлення. Нягледзячы на ўяўную перарывістасць, кожны тэкст мае паказчыкі перыядычнасці: сінтаксічны паралелізм пачатковых радкоў кожнай страфы ў спалучэнні з анафарай, полісіндэтон. На колькасць элементаў

павышэння (паніжэння) можа ўказваць, як і ў іншых прыведзеных прыкладах, змена элементаў паралелізму, інтанацыйная аформленасць, адносная закончанасць выражэння думкі (у аналізуемых творах падкрэсленыя канструкцыі з'яўляюцца паніжэннямі ўключаных перыядаў).

Бывае, што вылучэнне структурных элементаў перыяду і, адпаведна, суаднесенасць тэксту (мікратэксту) да перыяду ўскладняецца, што мае месца ў дачыненні да наступнага твора:

Хачу неспакойнаю хмарай грымець. / Маланкамі ўвесь апавіты, / Каб цяжка адразу было зразумець / Ці вокам акінуць, які ты. / Спакою не ведаць ні ноччу, ні днём / І не прыставаць у знямозе, / Вялікай любові дажджом / І агнём / Зямлю цалаваць пры дарозе (А. Куляшоў. Плыла, цалавалася хмара з зямлёй...).

З аднаго боку, тэкст мае выразную прымету класічнага павышэння тону – сінтаксічны паралелізм, які праяўляецца ў выкарыстанні аднародных членаў сказа – інфінітыўных частак састаўнога дзеяслоўнага выказніка. З другога боку, насцярожвае адсутнасць інтанацыйнага афармлення, якое размяжоўвае структурныя часткі класічнага перыяду. Паніжэнне ў сваю чаргу не мае экспліцытнай выразнасці, аднак у наяўнасці дастаткова важная семантычна-стылістычная асаблівасць тэксту – сэнсавая завершанасць. Значыць, нельга сказаць, што адсутнічае неабходны для разумення кампанент. Звычайна паніжэнне тону выступае своеасаблівым “сістэматызатарам” таго, пра што ішла гаворка ў павышэнні. У паніжэнні ці гэта падагульненне вынікаў, ці аб'яднанне супярэчнасцей, ці супастаўленне разнародных паняццяў, аўтар падводзіць рэцыпіента да адзіна магчымых, на яго думку, высноў. Аўтарскі пункт погляду здаецца цалкам абгрунтаваным і адзіна магчымым. Структурна-сінтаксічная арганізацыя, з аднаго боку, уражвае дасканаласцю, а з другога – абмяжоўвае права чытача (слухача) на ўласныя высновы. Праілюстраваны перыяд мае адваротную накіраванасць: вывады ёсць (недарэмна пры чытанні апошняга радка змяняецца інтанацыя), але яны “замаскіраваныя”: аўтар міжволі выказвае сваё жаданне, каб рэцыпіент не проста прыйшоў да сур'ёзных высноў, але і пры гэтым, выкарыстаўшы свой жыццёвы вопыт, атрымаў асалоду ад уласных разважанняў. Такім чынам, прыведзены перыяд можна ўмоўна лічыць лічыць дзвюхчасткавым з імпліцытна выражаным паніжэннем.

Трэба адзначыць, што А. Куляшоў не сканцэнтруваецца на аднастайных вершаваных формах, нават арганізоўваючы свае творы ў форме перыяду. Ужо кароткі аналіз праілюстраваных перыядаў дае падставы адносіць да іх не толькі класічныя дзвюхчасткавыя канструкцыі, але і аб'яднанні з большай колькасцю структурных элементаў (звычайна гэты перыяды з двайным паніжэннем голасу), а таксама адначасткавыя канструкцыі з выразнымі паказчыкамі павышэння (такія перыяды

накіроўваюць рэцыпіента на фарміраванне ўласных высноў або абагульняльная інфармацыя размешчана імпліцытна). Пры вылучэнні структурных частак перыяду неабходна кіравацца наступным: 1) пашыранае апісанне розных элементаў сінтаксічнай адзінкі можа выражацца зменай паўтораных лексічных адзінак і, адпаведна, ствараць уражанне перарывістасці маўлення; на адзінства павышэння тону ў такім выпадку ўказвае семантычная цэласнасць кантэкстуальна аб'яднаных лексем; 2) структурная арганізаванасць часта дасягаецца адначасовым спалучэннем розных стылістычных прыёмаў: анафары, сінтаксічнага паралелізму, полісіндэтона; 3) размежаванне дзвюх- і трохчасткавых перыядаў з “разарваным” паніжэннем абумоўлена семантычнай цэласнасцю “разлучаных” адзінак: дзвюхчасткавым перыяд з’яўляецца тады, калі элементы паніжэння непасрэдна сэнсава і структурна звязаны паміж сабой, а навышэнне характарызуе раздзеленыя элементы не паасобку, а ў спалучэнні; у трохчасткавых перыядах элементы паніжэння ў звязаны паміж сабой апасродкавана (напрыклад, першае паніжэнне можа акрэсліваць тэму выказвання, другое – абагульняць, супастаўляць, супрацьпастаўляць звесткі, прыведзеныя ў павышэнні).

КРЫНІЦЫ

1. Кузнецова, А.А. Период / А.А. Кузнецова // Энциклопедический словарь-справочник: выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты / Под ред. А.П. Сковородникова. - Москва: Флинта, Наука, 2005. – С. 223–225.
2. Розенталь, Д.Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – Москва: Просвещение, 1985. 399 с.